

KRATKA AZBUKVICICA IZ 1696. GODINE
(Prilog povijesti hrvatskih početnica)

ALOJZ JEMBRIH
Filozofska fakulteta Ljubljana

UDK: 808.62-82:372.416.2
Izvorni naučni rad

0. Poznato je da su hrvatske glagoljske početnice iz 16. st. nazivane bukvarima odnosno psaltirima.¹

0.1. Sličnih početnica namijenjenih djeci i odraslima bilo je i u 17. st. samo što su one, za razliku od onih u 16. st., sadržavale katekizam i nekoliko odabranih crkvenih pjesama. Kada je riječ o takvim *bukvarima*, *abecevima* ili ćirilskim *azbukvicama*, a nazivani su i »šlabikari« (< lat. syllabicare, grč. syllabe), valja ih promatrati u kontekstu djelovanja Rimske kurije i Zbora za širenje vjere.² U tom okviru sasvim je razumljiva djelatnost o. A. Komulovića, Š. Budinića, o. B. Kašića i uopće misionarska djelatnost isusovaca na Balkanu kao i čitavoj austrijskoj isusovačkoj provinciji u čijoj povijesti posebno mjesto pripada kardinalu Leopoldu Koloniću (1631—1707).

1. Kolonićeva briga oko katehetske djelatnosti usko je povezana s Hrvatima u dijaspori, kao i drugim narodnostima na tlu ondašnje Ugarske: Ukrajincima, Rusinima i Rumunima (Erdely). O kardinalovoj spomenutoj djelatnosti svjedoči i tiskara u Trnavi koju je osnovao (1634). »In Ternau aber errichtete er eine eigene Buchdruckerei und auch sonst noch in Ungarn viele Kirchen, Seminarien, Schulen, Spitäler und Armenhäuser.«³

1.1. Kolonićeva tiskara bila je prije svega namijenjena tiskanju katehetske literature, dakle u prvom redu priručne literature bez koje nisu mogli raditi misionari. Dakako da se tiskaju i gramatike⁴ dotičnih jezika na kojima su isusovci obavljali svoje dužnosti kod vjernika po Ugarskoj ili Balkanu.

¹ Usp. Alojz Jembrih, *Najstarije hrvatske početnice*, »Istra«, br. 3—4, Pula 1980, 69—77. Usp. još Valentin Putanec, *Značenje riječi psaltir »bukvar«*, Slovo br. 29, Zagreb 1979, 93—96.

² Usp. St. L. Corvin v. Skibniewski, *Geschichte des römischen Katechismus*, Rom 1903, 33; Josip Jurić, *Pokušaj »Zbora za širenje vjere« god. 1627. da kod južnih Slavena uvede zajedničko pismo*, Croatia Sacra, Arhiv za crkvenu povijest Hrvata, svez. 8, Zagreb 1934, 143—154; Marijan Stojković, *Rimska papinska protivreformacija u južnoslovenskim zemljama*, Nastavni vjesnik, knj. XXII, Zagreb 1914, 184—200.

³ Biographisches Lexikon des kaiserthums Österreich von Constant von Wurzbach, Bd. 12, Wien 1864, 362.

⁴ Usp. Dragutin Raguž, *Dosad nepoznata hrvatska preradba Alvaresove gramatike, Trnava 1699*, Rasprave Zavoda za jezik IFF, knj. 13, Zagreb 1987, 93—96.

1. 2. Prema popisu svih tiskanih katehetskih knjiga u Trnavi (1634—1777) objavljenom 1931. godine,^{4a} saznajemo za prvu hrvatsku knjigu tiskanu 1634. pod naslovom: *Kanizia Petra Abekavica i kerščanski nauk*. Kronološkim slijedom koji nam predočuje spomenuti popis, u Kolonićevoj tiskari u Trnavi izlazi i prva knjiga na ćirilici 1696. godine pod naslovom *Kratka azbukvica i kratki kerstijanski katoličanski nauk*... Još iste godine izlazi latiničko izdanje, a 1697. novo izd. također latinicom.⁵

2. Budući da do danas navedeno ćirilsko izdanje *Azbukvice* (1696) u slavistici nije pobliže prikazivano, a ni u hrvatskoj katehetskoj literaturi, naša pozornost bit će u ovom radu posvećena upravo tom izdanju. Činimo to tim više, što je o toj knjizi i njezinoj namjeni i sudbini napisano različitih sudova.

Dosadašnji zapisi o Kratkoj azbukvici (1696)

3. Franjo Kuhač (1834—1911), objavljujući svoj putopis *Među ugarskim Hrvatima*, u vezi s *Azbukvicom* (1696), pozivajući se na Frana Kurelac pored ostaloga zapisuje:

(...) Narod oko Borištofa (...) misli, da je došao iz Bosne, a to se čini da je istina, jer o Vlahiji u Željeznoj županiji za izvjesno tvrde, da su se tamo naselili Bošnjaci. Kurelac u predgovoru svojim *Jačkim str. XVI*. spominje da je Leopold Kolonić koji je od 1685—1695 bio biskup đurski, a poslije arcibiskup bečki, za ovdješnji narod, u Trnavi dao ćirilicom štampati knjigu: *Nauke Hristjanske* (...).⁶

3.1. Fran Kurelac (1811—1874) pak u spomenutom predgovoru *Jački sakupljenih »po župah šopronske, mošonske i željezne na Ugrih«* (1871) bilježi:

(...) Vsi su oni (*Gradišćanski Hrvati*, A. J.) tamo iste krvi, istoga plemena, istoga govora, svi čakavci; osim ono nekoliko sel, što je oko Bandola i Parapatić-Briga, od prilike devet ih na čislu, što ih zovu Vlahija, te koji bez ikakve sumnje, plemenom su Srbliji, iz Bosne odakle li tamo se naselili i na katoličku vjeru prešupili, te je za njih (valja da ih je onda bilo veće) Gjurski biskup (1685—1695) a potomji arcibiskup Bečki Kolonić dao štampati u Trnavi one *Nauke Hristjanske* što su ugledali sunce pismom ćurulice (...).⁷

3.2. Na osnovi Kurelaceva zapisa mogli bismo postaviti pitanje da li je spomenuta knjiga, doduše drugačijega naslova nego što je on zabilježio, bila zaista namijenjena samo *Vlasima* u Gradišću, ondašnjoj zapadnoj Ugarskoj, ili je njezina namjena bila mnogo šira? Na to pitanje pokušat ćemo odgovoriti kasnije.

^{4a} Usp. Jozif Szombath. *Zasluge trnavske univerzity o novu katechetiku*, Pamiatke trnavske univerzity 1634—177, Trnava 1935; A. Zelliger, *Pantheon Tyrnaviense*, bibliographicam continens recensionem operum typis Tyrnaviensibus a 1578—1930 editorum, iconibus nonnullis illustratum, Tyrnaviac 1931.

⁵ Po sadržaju oba su izdanja identična, jedina im je razlika u sintaksi (v. str. 20. ovdje).

⁶ Cit. iz zbornika *Gradišćanski Hrvati*, izd. Čakavski sabor, Rijeka 1973, 242.

⁷ Fran Kurelac. *Jačke ili narodne pesme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po župah šopronske, mošonske i željezne na Ugrih*, Zagreb 1871. XVI

4. Ukoliko bi Kurelčeva misao s obzirom na namjenu *Kratke azbukvice*... (1696) za Gradišćanske Hrvate bila održiva — što će ipak biti diskutabilno — u literaturi kod Gradišćanskih Hrvata *Kratka azbukvica* (...) je danas proglašena za izgublenu. Znameniti Gradišćanac Martin Meršić u svojem radu *Crikvena književnost Gradišćanskih Hrvatov do početka 19. stoljeća* zapisuje:

(...) Prvi naši 'Šlabikari' t.j. Čitanke ili Početnice, se javljaju od 1750. ljeta (...). Neki, ki su znali lipo pisati otpisivali su si rukom molitvenike i dali si ove rukopise lipo povezati (...). Molitvene su se knjige čuvalе kao dragocjenost, a bila je navada, da su pokojnomu njegov molitvenik položili u škrinju (lijes, A. J.) i grob, čime se je pogubilo mnogo naših starih knjig (...). Ovako se je izgubila do zadnjega primjerka i ona ćirilicom štampana knjiga pod naslovom 'Nauke Hristjanske', ku je po tvrdnji Kurelca djurski biskup Kolonić (...) u Trnavi izdao za naše 'Vlahe'. Da je Kurelac mogao to u svojoj knjigi 'Jačke' zabilježiti, sigurno je u Bandolu ili u kom drugom okolišnjem selu dostao u ruke (primio u ruke, A. J.) knjigu kad je 1846. i 1848. ljeta po naši seli sabirao narodne jačke (...).⁸

5. O namjeni i distribuciji trnavske ćirilске *Kratke azbukvice s Kanižijevim katekizmom*, nalazimo i drugačija razmišljanja. Tomo Matić u svojem članku *Abecevice iz XVIII vijeka za analfabeite u požeškom kraju* (1938) pored ostaloga bilježi:

(...) Kako je poznato, u starije doba nijesu svećenici i redovnici bili maladeži samo učitelji vjere, nego su se u njih učili čitanju i pisanju i uopće prvim počecima nauke također oni mladići koji su željeli kasnije poći u više škole. Prema tome je posve prirodno, da je nekoč učenje čitanja i pisanja bilo usko povezano s vjerskom poukom, pa su tako i kod nas prve upute za čitanje sačuvane upravo uz knjige, iz kojih je mladež imala da uči molitve i prve početke kršćanskog nauka (...). Ispred kršćanskog nauka imaju alfabet i slogove također prvi katekizmi, što ih je ostrogonski primas Kolonić poslije izгона Turaka dao za Slavoniju štampati kod isusovaca u Trnavi latinicom i ćirilicom: *Kratka abekavica i kratak krstjanski katoličanski nauk* (...) i *Kratka azbukvica i kratak krstjanski katoličanski nauk* (Trnava 1696).⁹

5.1. Franjo Fancev (1922) također spominje trnavska izdanja u članku *Isusovci i slavonska knjiga XVIII stoljeća*, a parafrazu njegova napisa čitamo u *Pogovoru* pretiska hrvatske glagoljske početnice 1527, (1983):

⁸ Objavljeno u Gradišće-Kalendar (1970), Zeljezno 1970. 47—59, odnosno 54

⁹ Usp. »Vrela i prinosi« br. 8, Sarajevo 1938, 103—104. Vjekoslav Stefančić prvi spominje podatak da se taj ćirilski primjerak nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, v. »Vrela i prinosi« br. 8 Današnja signatura toga primjerka SNB glasi R II B-16°-16. Jedan primjerak iste knjige nalazi se u knjižnici JAZU u Zagrebu sign. R 784. Sveučilišna biblioteka u Grazu također posjeduje jedan primjerak koji smo dali snimiti na kseroks-kopije, te smo taj primjerak konzultirali pri ovome radu. Ivan Kukuljević u *Bibliografiji hrvatskoj* (1860) spominje samo latiničko izdanje: *Kratka Abekavica i keršćanski navuk. m. 1697*. Dakle nije mu bilo poznato mjesto izdanja. Slovenac Matija Čop u pismu od 13. siječnja 1832. iz Ljubljane J. Šafaříku piše: »(...) Glede na glagolitsko kratko Azbukvico, ki jo ima prof. Zupan, sem se bodisi zmotil bodisi slabo izrazil; to ni trnavski, temveč reški glagolitski tisk (Šimuna Kožičića, A. J.). Samo cirilska Azbukvica je natisnjena v Trnavi (...). »Usp. Anton Slodnjak - Janko Kos, *Pisma Matija Čopa*, prva knjiga SANU, Ljubljana 1986, 212.

(...) U Slavoniji već 1696, u doba kad su se još bili posljednji bojevi za njezino posljednje oslobođenje, na oba pisma, latinicom i ćirilicom, tiska se prva knjiga koje je latinički natpis: *Kratka abekavica i kratak kerstjanski katoličanski nauk* poštovanoga oca Petra Kanizija, društva imena Isusova. Složen u slavinski jezik, pritiskom po milosti pripoštovanoga i privisokoga gospodina kardinala Kolonića, ostrogonskoga Arcibiskupa.¹⁰

5.2. Iz navedenoga ovdje nije jasno gdje je ta knjiga tiskana jer nije naveden čitavi naslov, međutim, čitalac je upućen na radove T. Matića i F. Fanceva, pa će saznati da je to trnavsko izdanje. Nije suvišno još jednom pročitati i drugi Matićev članak *Isusovačke škole u Požegi (1698—1773)* u kojem piše i ovo:

(...) Dakako, u pripravnim razredima požeške gimnazije, gdje su se dječaci u svojem materinjem jeziku učili čitanju i prvim elementima latinskoga jezika, morao je učitelj znati dobro hrvatski, a jamačno se služio i neakvom hrvatskom knjigom, možebiti i rukopisom. Prof. Fancev spominje kao prvu knjigu štampanu za Slavoniju latinicom i ćirilicom 1696. u Trnavi kod isusovaca *Kratku abekavicu i kratak krstjanski katoličanski nauk O. Petra Kanizija*. Valjda je upravo ta knjiga bila prvi udžbenik dječaka, koji su se pripravljali da uđu u požešku gramatičku školu (...).¹¹

5.3. Imajući u vidu Matićeve pretpostavke, Franjo Emanuel Hoško u svojoj knjizi *Negdašnji hrvatski katekizmi* (1985, 35) bilježi:

(...) Toma Matić je ispravno uputio na početke katekizamske literature u Slavoniji kad spominje ćirilsku *Kratku azbukvicu* (Trnava 1696) i latiničku *Kratku abekavicu* (Trnava 1697) kao prve katekizme koji su bili namijenjeni Slavoniji poslije oslobođenja od Turaka. To su zapravo bili izvadci iz Kanizijevog katekizma s uputama o čitanju i pisanju (...).

5.4. I ovdje valja primijetiti da u Hoškovoju monografiji nije posvećena veća pažnja tim katekizmima, odnosno *Azbukvici* i *Abekavici*. Koliko nam je poznato te knjige ne sadrže izričitih »uputa o čitanju i pisanju« osim abecede, azbuke i sricanja slogova abecednim redom. Kada je riječ o *Katekizmima drugog razdoblja potridentske obnove* E. Hoško se još jednom u spomenutoj knjizi vraća trnavskim izdanjima. Poradi zanimljiva razmišljanja o njihovoj namjeni uputno je pročitati:

(...) Štefanić je odbacio vijest da je 1583. Šime Budunić u Rimu izdao i *Kanizijev mali katekizam*, a zatim je naglasio da 'Hrvate još uvijek čeka dužnost ispitati sudbinu Kanizijevih katekizama na našem jeziku'. On je prihvatio bibliografsku zabilješku da je 1634. u Trnavi bio latinicom tiskan prijevod Kanizijevog malog katekizma, šest desetljeća kasnije dva ćirilična izdanja (1692. i 1695) i još jedno latiničko (1696). Danas je sačuvano i

¹⁰ Josip Bratulić, *Hrvatske početnice do narodnoga preporoda*, Pogovor pretisku prve hrvatskoglagoljske početnice 1527, Zagreb 1983, 20.

¹¹ Cit. iz »Vrela i prinosi« br. 5, Sarajevo 1935, 27. Matić u bilješci 98 spomenuta članka, upućuje na članak F. Fanceva objavljena u časopisu *Jugoslaven-ska njiva* VI, Zagreb 1922, 184—185. Nije isključena mogućnost upotrebe latiničkoga izdanja *Abekavice* (1697) i kod ugarskih Hrvata, mislimo na današnje Gradišćanske Hrvate, jer su »skoro sva (sela) po redu-izuzetno malih filijala - imala već prije 1650. g. svoje škole, u kojima se kroz četiri godine učio vjeronauk, čitanje, pisanje, račun i pjevanje (...).« Cit. prema Štefan Zvonarich. *Franjevci kao utemeljitelji nabožne literature u Gradišćanskim Hrvata*, Zbornik Kačić, god. XIII, Split 1981, 89—120, odnosno 92.

dostupno ćirilčko izdanje iz 1696. u Trnavi Kratka azbukvica i kratak kerstianski katoličanski nauk p(oštovanog) o(ca) Petra Kanizia, tiskano za 'Bošnjake' i prošireno s Slavoniji nakon njezinog oslobođenja od Turaka (...).¹²

5.5. Iz navedena zapisa, od svih dosadašnjih, prvi put saznajemo da je *Azbukvica* tiskana za »Bošnjake«. No kako je ta riječ kod E. Hoška u navodnicima, pretpostaviti nam je da je ona već negdje upotrijebljena. I zaista, A. Cuvaj spominje knjigu »od školskih knjiga štampanih«: *Kratka azbukvica i kratak karstianski katoličanski nauk 1695. (Za Bošnjake, ćirilicom)*.¹³ Cuvaj ne navodi mjesto izdanja knjige. Ako je mislio na izdanje iz 1696, onda mu je godina 1695. pogrešna, jer te godine u Trnavi nije bila tiskana takova knjiga, kao ni 1692. godine.¹⁴

5.6. Iz dosadašnjeg izlaganja vidljiva su tri mišljenja o namjeni *Azbukvice* (1696). F. Kurelac pledira za Vlahe u zapadnoj (tada) Ugarskoj (današnje južno Gradišće — Burgenland), T. Matić smatra da je ista knjiga bila tiskana za Slavonce, odnosno F. Fancev tako misli. Cuvaj i Hoško drže da je tiskana za Bošnjake«. Ovim se pretpostavkama pridružuje i četvrto mišljenje, naime B. Rusínsky u svom članku *Trnovská univerzita v službe unionistickej idey*, mnogo određenije od svih dosadašnjih razmišljanja o potencijalnim receptorima *Kratke azbukvice* (1696), zapisuje slijedeće:

Pravda, v Trnave tlačené byly slabikárne katechizmy aj pre Srbov a pre Hrvatov. Jedon z nich vyšiel pod názvom »*Canisius kratka Abekavica* i kratak kerstianski katoličanski nauk« r. 1696. i r. 1697, ale tlačený bol latinkou; druhá takáto knižka vydaná bola cyrilicou s titulnou stranou tohoto znenia: »*Kratka Azbukvica* i kratak kerštjanski katoličanski nauk P. ct Petra Kanizia družstva imena Isusova. Slwožen u slavinski jazyk. Pritiskan po milosti Pripoštovanoga i privisokoga Gospodina Kardinala Koloniča Ostrogonskoga Arcibiskupa. U Ternavi Tip. Akadem. Lěto Gosp. 1696.« Táto cyrilská »*Azbukvica*« je katolíčka, i je posial' záhadou, pre koho bola ona vlastne určená. Pre unizovaných Srbov iste nie, lebo sú obradu gréckeho, kým kniha písaná je zjavne pre veriacich latinskej Cirkvi (Verím je kratšie ako gréckoslovanské, Otčenáš zas má i záveročné slová »lebo tvoje je kráľ'ovstvo«, Zdravas má od latinského celkom odchýl'ny tekst, totožný s gréckym, a litánie na konci knihy sú v gréckej cirkvi vôbec neznáme). Bola azda vydaná pre farníkov srbského jazyka, ale rímskokatolíkov, teda pre Bunevcov v Báčke. Knižka, ktorú nijaká literárna pomôcka nespomína, hodne líši sa od obyčajnej cyrilskej i pravopisóm, lebo upotrebuje celkom neznáme písmeny na označenie hlások dž, ľ, ň, č, a písmenu jerová zas vôbec nepozná.¹⁵

5.7. Autor, kako vidimo, ističe nekoliko relevantnih momenata karakterističnih za određivanje potencijalnih korisnika *Azbukvice*. Isključuje mogućnost namjene *Azbukvice* za »unizovane« Srbe (unijate), jer ti su grčkog obreda, a *Azbukvica* je katolička u odnosu na pravoslavlje. Sadržaj *Azbukvice* se, kako smatra Rusínsky, ne uklapa u grčkoslavenski liturgijski korpus

¹² Emanuel Hoško, *Negdašnji hrvatski katekizmi*, Zagreb 1985. 169.

¹³ Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, I, Zagreb 1910. 316.

¹⁴ Usp. J. Szombath, nav. dj., 192 i d.

¹⁵ Cit. prema Belou Rusínsky, *Trnovská univerzita v službe unionistickej idey*, Pamiatke trnavskej univerzity 1634—1777, Trnava 1935, 248—249.

tekstova,¹⁶ stoga zaključuje da je knjiga bila namijenjena »vydaná« svećenicima »srbského jazyka«¹⁷ i to za rimokatolike Bunjevce u Bačkoj.¹⁸ Osim toga, Rusínsky se ukratko osvrće i na jezik *Azbukvice*, te kaže da se ona razlikuje od obične ćirilске knjige (misli na srpsku crkvenu ćirilicu) i pravopisom. Nadalje primjećuje da se u knjizi pojavljuju nepoznata pismena (slova) za označivanje glasova *dš* (đ/dž), *l'* (lj), *ň* (nj), *č*, u tekstu knjige nema tvrdog i mekog poluglasa (ѣ, ѥ), jor, jer.

5. 8. U vezi s jezičnim pitanjima koja se nameću oko *Azbukvice* (1696), svakako bi trebalo više znati o njezinu autoru (sastavljaču, prevodiocu, redaktoru) koji je u naslovu, kao i u tekstu knjige, ostao anoniman, čije ime ne izriče se za ukloniti se tašće slave, kako su to znali zapisati naši glagoljši.¹⁹ Autor *Azbukvice* svakako je bio član isusovačkog reda. Za pojašnjenje šireg konteksta oko tiskanja prve ćirilске knjige u Trnavi (1696), valjalo bi pobliže upoznati djelatnost kardinala L. Kolonića s jedne strane, a onda i njegovog najbližeg suradnika s druge strane, jer samo tako bismo lakše mogli doći do mogućeg autora *Azbukvice*.

Leopold Karlo Kolonić

7. O tom zaslužnom meceni²⁰ i njegovoj razgranatoj djelatnosti kod Predragovića čitamo:

(...) Grof Leopold Karlo Kolonić (Kollonitsch, Kollonitz, Kollonich, Coillonicz) markantna je ličnost austrijskog i ugarskog crkvenog i političkog života. Kolonići su austrijska plemićka obitelj, koja je nastala u 13. stoljeću u Hrvatskoj. Rodio se je 26. listopada 1631. u Komornu. Kao malteška vitez

¹⁶ *Azbukvica* sadrži, pored naslovne stranice i dviju nepaginiranih stranica sa azbukom/abecedom i tablicom sricanja slogova, tekstove sljedećih naslova: — *Kratko pitanje i odgovaranje nauka kerstjanskoga* (1—17), to je katekizamski dio podijeljen u pet dijelova kao i Kanizijev mali katekizam. Slijedi: *Kratko složenje bogoljubnosti kerstjanske* (18—22, molitveni dio); *Kratak način duhovni* (22—26); *Otajstva — krunica* (26—28); *Letanije B. D. Marije s molitvama* (28—32); *Popivke duhovne* (32—42). Te popivke nisu identične s onima koje nalazimo u Krajačević-Petretićevim *Evangelijomima*..., Graz 1651, 137—237, u kojoj je knjizi pridodan i *Catechismus puerorum* (str. 238—271).

¹⁷ Svakako hrvatskoga jezika; srpskim je nazvan prema pismu ćirilici.

¹⁸ U svojoj disertaciji Rotraud Stumfohl (1976) o mogućim korisnicima *Azbukvice* bilježi: »(...) Da die Druckerein in Tyrnau mehrere Werke kroatischer Jesuiten herausbrachte ist anzunehmen, daß auch dieses (Azbukvica, A. J.) im ikavisch-štokavischen Dialekt gehaltene Büchlein von einem solchem stammt und für die Mission in Bosnien und unter den Unierten in Slavonien bestimmt war.« Rotraud Stumfohl, *Kroatische Jesuiten an den Grazer Univerzität 1585—1773*, disertacija u rukopisu, Graz 1976, 20.

¹⁹ Tako čitamo u senjskom glagoljskom izdanju 1508. *Naručnika plebanuševe*.

²⁰ »Kardinal-nadbiskup je Isusovcima dao mnogo tisuća forinti kao fundaciju u Požunu (Bratislavi) i druge svote na drugim mjestima kao u rezidencijama isusovačkim u Komornu, Osijeku, Petrovaradinu i u drugim misijama.« Josip Predragović, *Isusovci u Petrovaradinu 1693—1773*, »Vrela i prinosi«, br. 9, Sarajevo 1939, 3.

odlikovao se je g. 1651. kod Krete, a g. 1655. u Dardanelama. Postao je g. 1663. svećenik, g. 1669. biskup u Njitra, g. 1670. biskup u Bečkom Novom Mjestu, g. 1672. predsjednik ugarske dvorske komore. Za opsade Beča g. 1683. istaknuo se je srčanošću i dobrotvornošću.²¹ Godine 1685. postao je biskup u Đuru (Raab), g. 1686. kardinal, 1688. nadbiskup u Kaloci, 1692. ministar, g. 1695. nadbiskup ostrogonski i mađarski primas. Umro je u Beču g. 1707, a pokopan je na vlastitu želju u isusovačkoj crkvi u Požunu (Bratislava), gdje su mu isusovci g. 1737. na crvenoj mramornoj ploči postavili odulji epitaf.²²

7.1. Ako tome još pridodamo što je Wurzbach u vezi s njegovim radom, postat će nam jasnije (a možda i prihvatljivije) da se samo u takvom kontekstu mogla roditi ćirilska *Azbukvica* (1696):

Kollonitz war für die Ausbreitung und Stärkung des katholischen Glaubens in einer Zeit, wo dieser als solcher, wie überhaupt die christliche Kirche schwer bedrängt und gefährdet war, sein ganzes Leben hindurch sehr thätig. In Siebenbürgern gelang es ihm, 20.000 Walachen zum Übertritte von der griechischen zur katholischen Kirche zu bewegen (...).²³

7.2. Imajući u vidu upravo citirani diskurs, teško se oteti pomisli nije li on inicirao, a novčano svakako pomogao tiskanje ćirilske *Kratke azbukvice* (1696), koja je bila, pored svoje određene uže namjene (unijatima u Ugarskoj) dostupna i ostalima, bilo Vlasima u Gradišću (Kurelac), Slavoniji ili Bosni. Širina upotrebe bila je zajamčena činjenicom što je knjiga »složena slavinskim jezikom« štokavsko-ikavskim, fundiranim na bosanskoj pisanoj jezičnoj praksi.²⁴

Ivan Gabelić (1666—1703) autor *Kratke azbukvice*?

8. Uz djelatnost kardinala Kolonića, koja je svakako pogodovala tiskanju *Azbukvice* (1696), usko je vezana i katehetska djelatnost Ivana Gabelića D. I. (»dosad u našoj književnoj povijesti nepoznato ime«).²⁵

²¹ U Wurzbachovu *Lexikonu* i ovo čitamo: »(...) Schon im Juni begab sich (Kolonić, A. J.) nach Wien; zahllose Wagen mit Lebensmitteln beladen brachte er in Person; um die Leute zu ermutigen und zur Ausdauer anzuaporen; in den Spitälern pflegte er selbst die Verwundeten und traf sonst die besten Anstalten zu ihrer Unterkunft und Pflege (...).« Wurzbach, nav. dj., 361. Usp. još Günter Dürriegel, Wien 1683, *Die zweite Türkenbelagerung*, Wien—Köln—Graz, 1981, 40—41, 80, 82, 141, 147. Kolonić je ostavio dragocjene vijesti o stanju u Ugarskoj 1688. Njegov rukopis nalazi se danas u rukopisnom odjeljku Bečke nacionalne knjižnice sign. 8653, ÖNB — Handschriftensammlung. Podatak o tome naveo je već Tadej Smičiklas, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, Djela JAZU, knj. XI, Zagreb 1891, 92.

²² J. Predragović, nav. dj., 3.

²³ Wurzbach, nav. dj., 361—362.

²⁴ Usp. Darija Gabrić-Bagarić, *Divkovićev Nauk krstjanski (mali) prema Kašićevom i Komulovićevom Nauku*, Zbornik radova o Matiji Divkoviću, Sarajevo 1982, 115—130.

²⁵ Miroslav Vanino, *Isusovci i hrvatski narod*, knj. II, Zagreb, 1987, 645. Osnovne biografske podatke o Gabeliću navodi i Mijo Korade, *Križanićevo školovanje kod isusovaca u Grazu (1635—1638)*, Radovi o životu i djelu Jurja Križanića, svez 4, Znanstveni skup u povodu 300-obljetnice smrti Jurja Križanića

Tko je bio I. Gabelić i čime se bavio, saznajemo iz nekrologa, (1703) njemu posvećena, u kojem podaci govore da je prvi od isusovaca katehezirao u Budimu Hrvate i da je pored ostalog radio sa unijatima.²⁶

8.1. Gabelić se rodio 20. siječnja u Sarajevu/in celebri Bosniae emporio Saraevo (aliis Saraglia) mundo natus anno elapsi saeculi sexagesimo sexto/. U Loretu 1680. ulazi u Ilirski kolegij kad mu bi 15 godina.²⁷ Za vrijeme novicijata boravi u Grazu (1691—1692). U Varaždinu djeluje (1693—1695) kao propovjednik, kateheta, operarius, ispovjednik u crkvi. *Koncem 1695. odlazi u Slovačku u Trnavu* odakle je premješten nakon pola godine u Pečuh. Tu susreće i Gradišćanca rodом iz Güssinga *Štefana Puslabonića (1651—1705)* koji je u Pečuhu od 1694. do 1696. propovjednik operarius Ungarium.²⁸ Gabelić je sigurno, po naravi službe, bio sa Puslabonićem povezan. U Budimu Gabelić djeluje od 1696. do 1699, baveći se radom kao prije u Varaždinu. Godine 1700. opet je u Trnavi u svojstvu subministra kolegija. Od 1701. do 1702. opet se nalazi u Pečuhu kao *ilirski* operarius, propovjednik, ispovjednik u crkvi. Vraća se u Budim 1703. i tu je sada u svojstvu historičara te operarius Rasciana (unijata). Osim toga u katalogu (ARSI) podaci govore da je u Budimu bio četiri godine propovjednik i kateheta, inspektor i superintendant župnikâ kod *Rasciana*²⁹ kardinala Kolonića (dakle bio je njegov najbliži suradnik). Umro je u Budimu 13. svibnja 1703. godine.

8.2. Gabelićevi biografski podaci o njegovoj djelatnosti zaista su dovoljno snažni da njemu atribuiramo autorstvo *Azbukvice* (1696). U Trnavi

(1683—1983). Zbornik radova II dio, JAZU, Zagreb 1986, 282. Prezime *Gabelić* vjerovatno bi se moglo izvesti od riječi »Gebalim« (hebr. gebel znači gora). *Gebalim* bila bi zemlja *Zagorje Gebalim* > *Gabelim* > *Gabelić* — čovjek iz Zagorja, Zagorske zemlje (Zagorska sklavinija). Ovo je samo pretpostavka. Riječ *Gebalim* i o njoj razlaže Muhamed Hadžijahić u svom radu *Da li je najstariji slavenski zakon Metodijev Zakon sudnji ljudem donesen na tzv. Duvanjskom saboru?* Forum, br. 12, Zagreb 1985, 1122. Možda bi prije prezime *Gabelić* moglo biti u vezi sa toponimom *Gabela* u Hercegovini. Usp. Petar Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU, Zagreb 1971, 541, s. v. *Gabela*.

²⁶ Usp. *Necrologium P. Ivan Gabelić*, objavljen u *Litterae annuae Coll. Bud. 1703*, ARSI — Austr. 160, f. 4^{rv}. Zahvaljujem o. Miji Koradi što mi je dobrohotno dao na uvid spomenuti tekst Gabelićeva *Nekrologa*. O Gabelićevu životu i radu donosi podatke i M. Vanino u navedenoj knjizi, bilj. 25 gore, 646—647.

²⁷ Usp. J. Jurić-M. Korade, *Podaci o pitomcima Ilirskog kolegija u Loretu (1659—1686)*, »Vrela i prinosi«, br. 14, Zagreb 1983, 197.

²⁸ Catalog brevis ARSI sadrži kronologiju njegova rada. Pored navedenih godina Puslabonić se nalazi 1697. u Sigeth-u kao Super., Operarius propovjednik Illyr., Ung. Od 1698. do 1700. opet je u Pečuhu, a od 1701. do 1705. djeluje kao Cathecheta, Operarius Rascian u Budimu gdje je navedene godine umro. Kod M. Meršića čitamo »pisal je hrvatske molitvene knjige. Izdao je jednu hrvatsku knjigu, ali ova se ne mora najti.« Martin Meršić, *Znameniti i zaslužni Gradišćanski Hrvati*, izd. Čakavski sabor, Rijeka 1972, 90—91.

²⁹ Zanimljivo bi bilo znati tko su bili *Rasciani*? U Broz-Ivekovićevu rječniku s. v. *Rác, Ráca*, m. čitamo: »der Raize, Rascianus (eine für Spott genommene und gegebene Benennung von Seite der Ungern für Serbe, Serbus). Rj. (Akademijin, A. J.) tako (Rác) kaže Madžar Srbinu (a i Hrvat), kad hoće da ga grdi ili da mu se ruga«, *Rječnik hrvatskoga jezika*, skupili i obradili Dr F. Iveković i Dr Ivan Broz, svezak II, Zagreb 1901, 292.

boravi iste godine u kojoj je ona tiskana, kao i *Abekavica* (latinicom). Iz svega izloženoga o Gabeliću, proizlazi da je kardinal L. Kolonić u njegovoj osobi imao svojega najboljeg suradnika. Na osnovi toga M. Vanino zapisuje:

(...) Izdao je (Gabelić, A. J.) *Abekavicu i ćirilicom*, imajući na umu pravoslavce u Ugarskoj i istočnoj Hrvatskoj, gdje su isusovci imali samostane (Pećuh, Budim, Osijek, Petrovaradin). Sve upućuje na Gabelića kao autora *Abekavice*. Slaže se i vrijeme boravka u Trnavi (1695/6), a razumljivo je što je izdao *Abekavicu i ćirilicom*, jer je oko Budima i Pećuha bilo mnogo pravoslavnih (...).³⁰

8.3. Kako se iz dosadašnjih razmišljanja o namjeni, točnije, o onima kojima je *Azbukvica* trebala biti (i bila) namijenjena, postoji šest različitih mišljenja. 1. Kurelac = Vlasi^{30a} u Gradišću, 2. F. Fancev - T. Matić = Slavonci i požeška gimnazija, 3. Cuvaj-Hoško = Bošnjacima, 4. R. Stumfohl = puku u Bosni i unijatima u Slavoniji, 5. B. Rusínsky = Bunjevcima u Bačkoj, 6. M. Vanino = pravoslavnim oko Budima i Pećuha.

Azbukvica (1696) ni u naslovu ni u tekstu ne sadrži nikakvih izričitih podataka o onima kojima je namijenjena.

Najbolji odgovor na moguće pitanje kome je bila namijenjena pruža pismo — ćirilica. *Azbukvica* je svakako bila namijenjena sredini u kojoj se upotrebljavala ćirilica. Dakle, na areji Kolonićeva i Gabelićeva djelovanja. Istina, po grafijskoj strukturi, *Azbukvica* nije sasvim pisana ćirilicom srpske redakcije, niti bosanske (Divkovićeve), već se u njoj ogleda kompromis »između ustavne ili srpskopравoslavne i skoropisne ili bosanske ćirilice« kao što je to slučaj u *Ledesminom Krstjanskom nauku* (1583).³¹

8.4. Vrijednost *Azbukvice* u vremenu u kojem je tiskana, višestruka je. Služila je, bez sumnje, opismenjavanju, stvaranju (učvršćivanju) književnog jezika i pravopisa. Ona je i književno ostvarenje koje pokazuje i stilističke značajke štokavsko-ikavskog govora kojim je pisana.

Grafija i jezik Kratke azbukvice

Prihvatimo li tezu da je Ivan Gabelić autor (prevodilac Kanizijeva malog katekizma³² s *Azbukvicom*, a na temelju njegove djelatnosti nema razloga za sumnju), onda grafija i jezik (štokavsko-ikavski) za naša istraživanja ne predstavljaju neki posebni novum.³³

³⁰ Vanino, nav. dj., II, 647.

^{30a} O nazivu Vlah v. Josef Matl, *Zur Bezeichnung und Wertung fremder Völker bei den Slaven*. Festschrift für Max Vasmer zum 70. Geburtstag, Berlin 1956, 298—299.

³¹ Vjekoslav Štefanić, *Jakov Ledesma i njegov »Nauk karstianski«* (1583), »Vrela i prinosi«, br. 2, Sarajevo 1938, XXVII—XXVIII.

³² Gabelić je kao predložak mogao koristiti jedno od njemačkih izdanja »malog« Kanizija, ili latinsko. Usp. njemačku verziju malog Kanizijeva katekizma u: S. Petri Canisii Doctoris Ecclesiae. *Catechismi Latini et Germanici Editionem Criticam curavit Fridericus Streicher* S. J. Roma MCMXXXVI, 253—261. Usp. prikaz istoga djela iz pera Vjekoslava Štefanića u »Vrela i prinosi«, br. 9, Sarajevo 1939, 132—134.

³³ Poznato je naime da su pisci bosanske, slavonske i dalmatinske književnosti pisali štokavskom ikavštinom, »što je bilo u skladu sa činjenicom da

Porijeklom iz Bosne, rođeni Sarajlija, bosanski razgovorni idiom koji je u vrijeme djelovanja bosanskih franjevačkih pisaca (17. i 18. st.) bio na sličnoj razini kao i literarni izraz bosanskih franjevac,³⁴ Gabelić je dobro poznao, i jezik Divkovićevih djela nije mu bio stran. Uostalom, sigurno je još kao dječak učio iz *Nauka krstjanskog* (velikog ili malog, 1611, 1616) Matije Divkovića (1563—1631).

Da je zaista Gabelić poznao književnu produkciju bosanskih franjevac, svjedoči i grafija *Kratke Azbukvice* (1696) u kojoj ćemo naći istih rješenja kao i kod Divkovića.^{34a} Ovdje priložena tabela grafijskog sustava *Azbukvice*, to će najbolje posvjedočiti.

Slova Azbukvice s latiničkom transkripcijom

А	Б	К	Г	Д	Е	Ж	З	И	Н	К
а	б	к	г	д	е	ж	з	и	н	к
							\	/		
a A	b B	v V	g G	d D	e E	ž Ž	z Z		j J	k K

Л	Н	М	Н	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х
л	н	м	н	н	о	п	р	с	т	у	ф	х
l L	lj Lj	m M	n N	nj Nj	o O	p P	r R	s S	t T	u U	f F	h H

Ћ	Ћ	Ћ	Ћ	Ћ	Ћ	Ћ	Ћ	Ћ
ћ	ћ	ћ	ћ	ћ	ћ	ћ	ћ	ћ
ot	o O	c C	č Č	ć Ć	š Š	š t	ja	
				d D				

* Slova označena zvjezdicom ne pojavljuju se u tekstu *Azbukvice*, osim slova »j(a)« koje se javlja svega dva puta u naslovu (naslovna strana i str. 1).

je veći dio (...) vjernika govorio ikavski.« Pavle Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika*, Novi Sad 2, 1985, 147.

³⁴ Usp. Darija Gabrić-Bagarić, *nav. dj.*, 128.

^{34a} V. Vjekoslav Štefanić, *Jakov Ledesma...*, XIX—XXVIII.

Brojevni znakovi *Azbukvice*

1	1	11	21
2	2	12	22
3	3	13	23
4	4	14	24
5	5	15	25
6	6	16	26
7	7	17	27
8	8	18	28
9	9	19	29
10	10	20	30

9.1. Kako je iz grafijskog sustava *Azbukvice* vidljivo, Gabelić je upotrijebio 34 ćirilska grafema (brojevni znakovi poslužili su mu samo za numeriranje stranica, te redoslijeda u nabranjanju odgovora na katekizamska pitanja). Od spomenutih grafema četiri su u tzv. pasivnom položaju (z, i, o, č, u tablici markirani zvjezdicom). Oni se u tekstu *Azbukvice* uopće ne pojavljuju. U azbučni red tablice nije uvršten grafem *ot* iako se nalazi u tablici sričanja slogova, a i u tekstu se javlja na više mjesta.

9.2. Ako malo bolje promotrimo ponuđeni grafijski sustav *Azbukvice*, primijetiti ćemo da se Gabelić poslužio i dosjetljivošću, uzimajući u obzir postojeca rješenja u Divkovića. Naime, on stvara nove kombinacije kod označivanja palatalnosti konsonanata *l* i *n*, mogli bismo čak reći bolje nego što je to kod Divkovića. Gabelić spaja (poput ligature) $\Lambda + \mathbf{N} (1+i) = \text{lj}$, odnosno $\mathbf{N} + \mathbf{M} (n+i) = \text{nj}/\mathbf{H}$, $\mathbf{M}$.³⁵ U *Azbukvici* ćemo naići i na znak sa dvije fonološke vrijednosti. Grafem *ć* i *đ* Gabelić bilježi sa jednim znakom $\mathbf{\Lambda}$; taj grafem u svojim djelima ima i M. Divković.³⁶ Primjera za takvu grafijsku homonimiju u *Azbukvici* ima na pretek. Osim toga grafem *i* ($\mathbf{M}$) u tekstu služi i kao /j/ i kao vokalno /i/. Dakako, ta je funkcija (u riječi) pozicijski uvjetovana. Ako se *i* ($\mathbf{M}$) javlja na početku riječi, ima glasovnu vrijednost

³⁵ Kada je Franjo Fancev u *Gradi za povijest književnosti hrvatske*, JAZU, knj. XII, Zagreb 1953. ponovo objavio tekst iz Jambrešićeva rječnika (1742) *Orthographia seu recta croatice (generalis vocabulo illyrice, seu slavonice) scribendi ratio*, u priloženoj azbučnoj tablici što je sadrži rječnik, proizvoljno je postupio kad je palatale *lj* i *nj* označio sa $\mathbf{Ab}$, $\mathbf{Hb}$, ne uvažavajući predložak u kojem stoji $\mathbf{M}$, $\mathbf{N}$ (*lj*, *nj*), dakle isto kao i u *Azbukvici* (1696).

³⁶ Usp. bilj. 34a. U vezi s grafemom $\mathbf{\Lambda}$ kod Divkovića Herta Kuna primjećuje: «(.) Ova specifičnost srednjovjekovne bosansko-hercegovačke grafije preuzeta je u Divkovićevu bosančicu, a pošto je u pitanju narodni jezik, frenkvenacija grafema $\mathbf{\Lambda}$ je veoma uvećana, s tim što je sinkretizam mekog para afrikata (*ć*) i (*đ*).» Herta Kuna, *Lingvistička problematika Divkovićevog književnog stvaralaštva*, Zbornik radova o Matiji Divkoviću, Sarajevo 1982, 25—39, odnosno 33. Usp. također, Milan Moguš, *O grafemsko-fonemskim odnosima u Divkovićevim Besjedama*, Zbornik radova o M. Divkoviću, Sarajevo 1982, 49—54; Dalibor Brozović, *O posredničkoj ulozi Matije Divkovića u razvoju civilizacijsko-jezične nadgradnje*, Zbornik radova o M. Divkoviću..., 41—47.

glasa /j/ *Janče* (31), *Jaganjče*, *jesi* (10), ili u međuvokalnoj poziciji, *tvoie* (10), *popivaïu* (53) itd.

9.3. Spomenuli smo gore kako je s pravom Rusínsky primijetio da *Azbukvica* ne sadrži znaka za obilježavanje jer, jor (ѣ, ъ), oko kojega je još 1810. »ratovao« Sava Mrkalj.³⁷ Ipak je »zalutao« u riječ na prvoj stranici; riječ u trećem retku odozgo zabilježena je sa debelim jerom »jestъ«, kao i riječ na četvrtoj strani prvi red odozgo »Duhъ«.

Što se tiče refleksa jata (ѣ), u *Azbukvici* je dosljedan ikavskom izgovoru kako u dugim tako i u kratkim slogovima: *vira*, *rić*, *vrimе*, *livo*, *grih*, ali *pet dielаh* (5) itd.

Konsonantni skup št u tekstu je označen znakom ѣ. Na primjer, upitna zamjenica uvijek je pisana sa ѣо,³⁸ gdje kada nalazimo i ѣт.

9.4. Današnji čitalac sigurno će kod transkripcije naići na stanovitu dilemu. Naime u čitavom tekstu *Azbukvice* vokalno r pisano je uvijek sa popratnim vokalom e (-er-). Postavlja se pitanje da li taj slijed transkribirati kao samoglasno r ili pak kao er (e+r), tj. da li je u dotičnoj riječi bila prisutna realna izgovorna vrijednost fonema e+r? Isti ćemo problem naići u tekstovima kajkavske književnosti (16-10. st.).³⁹

9.5. Našu dilemu već je ublažio Ignacije Szentmártony (mlađi) u prvoj tiskanoj kajkavskoj gramatici (1783). On naime preporuča: »Nađe li se e ispred r i slijedećega suglasnika, e se gotovo ne čuje (wird fast gänzlich verschlungen)«, te navodi primjer *berza szmert*, izgovara se *brza smrt*.⁴⁰ Isto tako Slavonac Ignac Alojzije Brlić u svojoj gramatici (1833) s obzirom na pisanje -er- piše: »(...) glagoljaši i ćirilci pišu *tern*, *smert*, *perst*... I predašnji, a i sadašnji Serblji tako pišu, osim Vuka i nekih serbskih knjižarah. Pišu još i dan danas Slavonci, Hervati, Kranjci, Korutjanci i Štajerci — piše i Gaj u prostom govoru, a i Rusi pišu: *kerst*, *vert*, *pertina* (...).«⁴¹ Ovo nam govori da je i u *Azbukvici* -er- podložan tradiciji koju i njezin autor slijedi.

9.6. Kako za sada nemamo namjeru detaljnije govoriti o jeziku *Azbukvice*, spomenut ćemo samo neke karakteristike.⁴² Pored već spomenutog

³⁷ Više o tome, Miloš Okuka, *Sava Mrkalj als Reformator der serbischen Kyrilliza*, Slavistische Beiträge, Bd. 91, München 1975; Milan Moguš i Josip Vondrić, »Salo debeloga jera libo azbukoprotres« *Sava Mrkalja*, Dje-la JAZU, knj. 58, Zagreb 1983.

³⁸ Isto tako kod M. Divkovića. Usp. Dalibor Brozović, *O problemu ije-kavskoćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*, Hrvatski dijalektološki zbornik JAZU, knj. 2, Zagreb 1966, 144—145.

³⁹ Više o tome v. Antun Šojat, *O nekim problemima transkripcije starijih kajkavskih tekstova*, Hrvatski dijalektološki zbornik, JAZU, knj. 6, Zagreb 1982, 283—292.

⁴⁰ Usp. Alojz Jembrih, *Kajkavska gramatika Ignacija Szentmártonyja (1783)*, Radovi Zavoda za znanstveni rad JAZU, knj. 1, Varaždin 1986, 277—306, odnosno 285.

⁴¹ Cit. prema Ljudevit Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb 1965, 86.

⁴² Jezične karakteristike *Azbukvice* valja svakako usporediti s primjerima u radovima: Tomo Maretić, *Jezik slavonskih pisaca*, Rad JAZU, knj. 180,

ikavskog izgovora *jata*, čitalac će primijetiti još neke najosnovnije jezične karakteristike. Tako npr. novo jotovanje nije zastupljeno u riječima *rođak* (19), *uskrsnutja* (32), *Bitie* (2).⁴³ Krajnje -l daje uvijek -o, isto tako i slo- gotvorno l uvijek -u. Intermedijalno -jd- očuvano je: *dojdi* (37); isto tako prisutan je oblik *more se* (28); inicijalni skup *hv-* zamijenjen je sa *f*, *hf*; *ufaćen* (28), *hfaleći* (33), *hfaliti* (13),⁴⁴ ali *hvala* (10, samo jednom). Skupovi *mn-* i *zn-* u *Azbukvici* su *ml-* i *zl-*: *mloga* (28), *zlamenija* (7).⁴⁵ Kod većine glagolskih imenica koje završavaju na -nje, izgovor je po svoj prilici ipak bio nesliven: *spasen'je* (4), *krizman'je* (7), *pomazan'je* (7), *činien'je* (23), *stvo- ren'je* (33). Skup *št* je očuvan: *uboštvo* (15), *poštuemo* (40), ali *mogustvo* (2, samo jednom). Glas *h* na početku riječi otpada: *oće reći* (2), *oštie* (25) /hostije/, *oćeš* (21), *njiovo*⁴⁶ (16). Glagol *iti* u prezentu 2. l. sg. ima lik *ideš* (23).⁴⁷ Lik *holost* (11) pokazuje da je o na početku riječi otpalo.

9.7. U deklinaciji karakteristični su množinski završeci (morfemi) g. pl. m. i sr. r. -ah: težakah (12), od pogibeljah (31), od grihah (25), dobrih dilah (14), sedam sakramenatah (7).⁴⁸ D., l., i. pl. izjednačeni su nastavkom -im: u trim sobstvim ili osebstvím Božanstvením (2).⁴⁹ Vokativ sg. im. ž. r. završava na -o: *Divico*, *Bogorodico*, *Trojico* (29), a im. m. r. na -e: *Gospodine*, *Isukerste*, *Duše*, *Sine*, *Turne*, *Janče* (29—31).⁵⁰ Proklitike i enklitike često su pisane zajedno s riječju na koju se odnose: *jošsu* (7), *jesmoli* (4), *nepoželi* (18), *spome- nise* (8), *nekati bude* (9), *štobise* (17), usp. str. 26—26, pretisak *Azbukvice*.

9.8. Ako pažljivo slijedimo tekst *Azbukvice* primijetiti ćemo još jednu karakteristiku. Naime, dvadeset i pet strana sadrži po tri različita nadslovna znaka \ / ', od kojih se najčešće javlja apostrof (ili grčki asperus; riječ je o znakovima kakve je tiskara imala na raspolaganju). Postavlja se pitanje da li navedeni znakovi imaju prozodijsko obilježje. Odgovor je pozitivan u

Zagreb 1910, 146—233; isti, *Jezik dalmatinskih pisaca*, Rad JAZU, knj. 211 i 216, Zagreb 1915, 1916; Josip Vončina, *Jezik Antuna Kanižlića*, Rad JAZU knj. 368, Zagreb 1975, 5—172.

⁴³ Usp. Vončina, nav. dj., 53, 56.

⁴⁴ Ovdje se radi o asimilaciji po zvučnosti, pojava, koja je »raširena u mnogim govorima našega jezika, pa je ima i posavski govor, a nalazi se i u 'slavonskih' i 'dalmatinskih' pisaca 18. stoljeća«, Vončina, nav. dj., 64, 74—75. Kada bi bili skloni tvrdnji da je jezik *Azbukvice* isti jezik kakvim su pisali slavonski pisci kasnije u 18. st., čini nam se da bi je i ubrzo korigirali. Naime, *Azbukvica* ima svugdje glas *h* tamo gdje mu je po etimologiji mjesto. S obzirom na taj glas kod Vončine čitamo: »(...) Kao što se glas *h* ne govori da- nas u Slavoniji, vjerojatno se nije govorio ni prije dva stoljeća, pa su ga 'slav- onski' pisci sigurno pisali ugledajući se u nekoga. Uzora je bilo više. Prvi i najbliži uzor svakako su mu bili bosanski pisci.« Dakle, i mi bismo mogli reći: autor *Azbukvice* piše *h* po uzoru na bosanske pisce, međutim, moramo od- mah reći, on uzora nije ni trebao jer je i sâm u svom sustavu imao glas *h*. U vezi s citatom v. Vončina, nav. dj., 74—75.

⁴⁵ Riječ je o pojavi disimilacije. Usp. Vončina, nav. dj., 65, 66—67.

⁴⁶ Usp. Vončina, isto, 44.

⁴⁷ Brojevi u zagradi označuju broj stranice u *Azbukvici*.

⁴⁸ Vončina, 89, točka 73.

⁴⁹ Isto, 90, točka 77, 78.

prilog prozodiji. Dva se znaka / i ' javljaju pretežno u množinskim likovima imenicâ, pridjevâ i zamjenicâ, dok je znak \ u službi interjekcije, dakle obično se javlja kada je riječ o vokativu. Prva dva znaka učestalo se javljaju u g., d., l. pl. i služe za obilježavanje kvantiteta vokala (dužine). Apostrof se javlja 65 puta i to na posljednjem slogu u riječi gotovo uvijek iznad vokala i.⁵¹

Da je zaista taj apostrof znak za duljinu vokala i, svjedoči latiničko izdanje *Abekavice* (1697) u kojoj nailazimo na udvajanje vokala ii na posljednjem slogu kod navedenih padeža kao u *Azbukvici* (1696), i to bez apostrofa.⁵² Znak / u tekstu *Azbukvice* javlja se 19 puta, a znak \ 11 puta (usp. str. 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 18, 19, 20, 22, 24, 25, 31, 32, 33, 36, 37, 38, 40, 41).

Iako nismo u ovom radu proveli detaljnu jezičnu analizu *Azbukvice*, ipak možemo zaključiti ovaj dio uz jedno razmišljanje.

9.9. Ako imamo u vidu Sarajevo kao mjesto Gabelićeva rođenja, koje prema dijalektološkim istraživanjima pripada tzv. šćakavsko-ijekavskim govorima,⁵³ onda bismo s obzirom na književni jezik *Azbukvice* očekivali nešto i od tih govora. Međutim, jezik je u djelu štokavsko-ikavski, pa nam je zaključiti da je Gabelić (po svojoj prilici) po roditeljima koji su se vjerojatno doselili u Sarajevo bio ikavac. Prema tome, pred nama je književni izraz ikavac je u većini kod bosanskih, slavonskih i dalmatinskih štokavskih pisaca onoga vremena u kojem je živio Ivan Gabelić.

Razlog što je Gabelić načinio tzv. *pravopisnu sintezu* bila je svakako sredina u kojoj se našao i na koju je želio utjecati i kulturno je unaprijediti. Njemu nije bilo u interesu da se uživljava u tuđe grafijske sustave. Dobro poznavajući ćirilicu, težio je rasterećenju grafijskog sustava azbuke, i svaki pojedini glas piše jednim slovom. Nije li tu sasvim blizu Jurju Križaniću koji je smatrao »što je manje slova i što su slova jednostavnija, pismo je bolje«?⁵⁴

I na kraju bismo mogli postaviti još jedno pitanje: da li je *Azbukvica* (1696) bila zaista namijenjena Bunjevcima, kako je to bio pretpostavio Rusinsky?

10. Najnovija monografija *Narodni život i običaji bačkih Bunjevaca* Ante Sekulića⁵⁵ o tome nema nikakvih podataka. Međutim, jedan podatak u istoj monografiji ne bi trebalo zanemariti. Poznato je odakle su Bunjevci doselili u Bačku (Bosna, Lika, Dalmacija), a poznato je i to da su Bosanci

⁵⁰ Usp. isto, 93, točka 83.

⁵¹ Usp., isto, 84–85, točka 62.

⁵² Usp., Vončina, nav. dj., 85.

⁵³ Usp. D. Brozović, nav. dj.

⁵⁴ Usp. Juraj Križanić, *Objasnenje vivodno o pismě slověnskom*. Priredio, uvod napisao i tekst preveo Josip Hamm, JAZU, Sabrana djela Jurja Križanića, knj. 1, Zagreb 1983, 29.

⁵⁵ Objavljeno u: *Zbornik za narodni život i običaje*, JAZU, knj. 50, Zagreb 1986.

ostajali uporno kod svog pisma, kamo god se oni iselili.⁵⁶ To svjedoči još 1737. redodržavnik Luka Karagić koji je »zabranio pisati hrvatski latinskim slovima, a bude li se tko od redovnika ogriješio o zabranu bit će 'pedipsan', jer svi trebaju pisati bosančicom.«⁵⁷ Ovime ne mislimo tvrditi da je *Azbukvica* bila izričito namijenjena Bunjevcima, već smatramo da je bila grafijski uređena za one koji su u književnom jeziku bili nekako bliže bosansko-dalmatinskoj tradiciji. Dalja bi istraživanja svakako trebalo nastaviti u pravcu povijesti unije u Ugarskoj,⁵⁸ možda se zaista i tu krije naša *Azbukvica*.

A SHORT ALPHABET FROM 1696 (A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF CROATIAN TEXTBOOKS FOR BEGINNERS)

Summary

This paper is a presentation of former writings on Cyrillic edition from 1969 (*Kratka azbukvica*, *A Short Alphabet*). It deals with a graphic and linguistic analysis of its text.

This textbook for beginners was printed in Trnava as a part of catechetical activity of the Croats in former Hungary, a book which has not been given a more detailed analysis in Slavic studies.

Ova prevodnica su za naslov uzela *Cengić-Aga's Tod*, izostavivši ime Small. Kienberger ostaje tom principu dosledan i na početku prvog pjevanja. Seeberger, naprotiv, ne samo da na tom mestu unosi ime -Small- nego ga i menja u -Ismael-. Pre nego što predemo na detaljniju analizu ovih prevoda, pogledaćemo ih malo bliže i dati njihovu opštu karakteristiku. Prevodi su nastali u kratkom periodu od samo deset godina. Seebergerov prevod nema uvodnih napomena; on počinje odmah sa prevodom speva koji obuhvata šestnaest strana velikog formata sa po dva stupca. Na prevod se nadovezuju napomene po pjevanjima, tj. objašnjenja nepoznatih reči i izraza: -Ismael-Aga, Siolac, Bergbewohner, Moraca, Bergmaus, Felsenberge, Ländchen-

Carl Seeberger, *Cengić-Aga's Tod*. Ein episches Gedicht von Iren Mes. (verf.). Übersetzt und erklärt. Programm des k.k. Staats-Obergymnasiums zu Zengg 1883-84. Zengg 1884 (stari tika, u srednjem veku nazvana Senja ili Segna, danas poznat kao Senj). Wilhelm Kienberger, *Cengić-Aga's Tod*. Aus dem Kroatischen überetzt von Wilhelm Kienberger. Brunn 1874.

Kienbergerov prevod delovila dva godine ranije u Zagrebu kod jednog izdanja, koje se razlikuje od prvog sadržajno i ilustracijama. Kao što vrlo opširna bibliografija u sabiranim delima Ivana Matkanića (Zagreb 1979, knj. 1-4) (bibliografija: knj. 4, str. 352-379) pokazuje, štampara su do sada dva članka koji se bave kritički Seebergerovim prevodom *Smrti Small-aga Cengića* na nemački: František B. Kolínek, *Cengić-Aga's Tod*. Übersetzung und Analyse von Carl Seeberger. II. program Senjske gimnazije od g. 1984. Kolínekov. Zagreb 1984.

⁵⁶ Usp. J. Jurić, *nav. dj.*, 147-149.

⁵⁷ Isto, 164. O bosančici v. Thorvi Eckhardt, *Die Bosančica, Eine Sanderform der westlichen Kyrillica*, Österreichische Osthefte Jhrg. 20, Heft 1, Wien 1978, 183-192.

⁵⁸ U tom pogledu trebalo bi proučiti Nic. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae orientalis...* Oeniponte 1885.